शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप प्रवर्द्धनमा स्रोतव्यक्तिको योगदान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह
द्वितीय खण्ड शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन
विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा
गर्ने प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोध-पत्र

शोधकर्ता
ओम प्रकाश न्यौपाने
त्रि.वि. दर्ता नं.: ५३२७५-१९९०
क्याम्पस रोल नं. : ५१-०६२/६३
परीक्षा रोल नं. : २१४००५०

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
इन्द्रपुर, मोरङ्ग
फाल्गुण २०६८ साल

☎: ०२१-५४५६१७ त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धन प्राप्त फ्याक्सः ०२१-५४५७१७

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
SUKUNA MULTIPLE CAMPUS

इन्द्रपुर, मोरङ
INDRAPUR, MORANG
स्थापित : २०४८
स्नातकोत्तर कार्यक्रम
Degree Programme (M. Ed.)

पत्र संख्या :
चलानी नम्बर :
मिति :२०६८।

विषय : <u>सिफारिश पत्र</u> ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय लिई स्नातकोत्तर तह (एम. एड.) दोस्रो वर्षमा अध्ययनरत छात्र **ओमप्रकाश न्यौपानेले "प्राथमिक विद्यालयहरुको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सुधारमा स्रोतव्यक्तिको भूमिका"** शीर्षकमा प्रस्तुत गरेको शोधपत्र मेरो पूर्ण निर्देशन, सल्लाह र सुझावको आधारमा तयार पार्नुभएको हो । मैले निर्दिष्ट गरेको शोधढाँचामा तयार गरिएको उक्त शोधकार्य निजको आफ्नो स्वतन्त्र अध्ययनको परिणाम हो । निज शोधकर्ताको यस कार्यप्रति म सन्तुष्ट छु र प्रस्तुत शोधपत्रलाई शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिमा प्रस्तुत गर्न सिफारिश गर्दछु ।

....

(अशोक बस्नेत)

शोध निर्देशक

☎: ०२१-५४५६१७ त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धन प्राप्त फ्याक्सः ०२१-५४५७१७

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
SUKUNA MULTIPLE CAMPUS

इन्द्रपुर, मोरङ
INDRAPUR, MORANG
स्थापित : २०४८
स्नातकोत्तर कार्यक्रम
Degree Programme (M. Ed.)

पत्र संख्या :
चलानी नम्बर : मिति :

विषय : स्वीकृति पत्र ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय लिई स्नातकोत्तर तह (एम. एड.) दोस्रो वर्षमा अध्ययन गर्ने छात्र **ओमप्रकाश न्यौपाने**द्वारा **"प्राथमिक विद्यालयहरुको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सुधारमा स्रोतव्यक्तिको भूमिका"** शीर्षकमा प्रस्तुत यो शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१	श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख	
२	श्री अशोक बस्नेत	शोध निर्देशक	
३			
४			

प्राक्कथन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तरगत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि "प्राथमिक विद्यालयहरुको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सुधारमा स्रोतव्यक्तिको भूमिका" शीर्षकको यो शोधपत्र सम्पन्न गर्न प्रारम्भदेखि नै अन्तिम लेखाइसम्म आफ्नो कार्यव्यस्तताका बाबजुद पनि समय उपलब्ध गराई आवश्यक निर्देशन, सुझाव तथा प्रोत्साहन प्रदान गर्नुहुने शोध निर्देशक मेरा आदरणीय गुरुवर श्री अशोक बस्नेतज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

मेरो शोधप्रस्तावलाई स्वीकृत गरी यस विषयमा शोधपत्र तयार गर्नका लागि आवश्यक वातावरण र अवसर प्रदान गर्नुभएकोमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागका प्रमुख श्रद्धेय गुरु श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ सहित समग्र सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङप्रति हृदयदेखि नै आभार व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्रले स्रोतव्यक्तिको रुपमा जिम्मेवारी लिइरहेका र लिने क्रममा पुगेका साथीहरुलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा सुधार गर्ने एउटा बलियो आधार प्रदान गर्नेछ भन्ने मैले विश्वास लिएको छु ।

अन्त्यमा, शोधपत्रको कम्प्युटर टाइप गरी सहयोग गर्नुहुने द्वय गुरु श्री चेतामणि खनाल र गुरुआमा श्री शकुन्तला खनालप्रति पनि सधैं आभारी छु ।

मिति : २०६८।०७।१७

ओमप्रकाश न्यौपाने

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

इन्द्रपुर, मोरङ

रोल नं. : २१४००५०

त्रि.वि.द.नं. : ५३२७५-१९९०

शोधसार

शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप प्रवर्द्धनमा स्रोतव्यक्तिको योगदान नामक यो शोधपत्रका उद्देश्य शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप प्रवर्द्धनमा स्रोतव्यक्तिले दिएको योगदानको विश्लेषण गर्नु रहेको छ । यस अध्ययन अनुसन्धानको उद्देश्य परिपूर्तिका लागि गुणात्मक र परिमाणात्मक मिश्रित शोधढाँचाको प्रयोग गरिएको छ ।

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि झापा जिल्लाका १७ वटा स्रोतकेन्द्रहरुमध्ये सुविधाजनक विधिको आधारमा ५ वटा स्रोतकेन्द्र छनौट गरिएको छ भने सोही ५ वटा स्रोतकेन्द्र अन्तरगतका १० जना प्रधानाध्यापकहरुलाई पनि यही सुविधाजनक विधिको आधारमा छनौट गरिएको छ र सो १० विद्यालयका ४० जना शिक्षकहरुलाई सम्भावनायुक्त विधिको आधारमा छनौट गरिएको छ । अनुसन्धान कार्यलाई सार्थक निष्कर्षमा पुऱ्याउन सूचना सङ्कलनका लागि मूलतः २ प्रकारका स्रोतहरुको प्रयोग गरिएको छ । प्रश्नावली र कक्षा अवलोकन फारमलाई प्राथमिक स्रोतको रुपमा र विद्यालयमा र स्रोतकेन्द्रमा प्राप्त अभिलेख आदिलाई द्वितीय स्रोतको रुपमा लिइएको छ । जिल्ला शिक्षा अधिकारी, स्रोतव्यक्ति र प्रधानाध्यापक एवं शिक्षकलाई प्रश्नावली मार्फत प्रतिक्रिया सङ्कलन गरिएको छ ।

स्रोतव्यक्तिहरुले प्राथमिक तहको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप प्रवर्द्धनका लागि अपेक्षित योगदान दिएको पाइएन । कक्षा शिक्षणमा शिक्षकहरुले उद्देश्य निर्धारण र विषयवस्तुमा स्पष्टता देखाए तापनि शिक्षणलाई विद्यार्थी केन्द्रित गरी शिक्षण पश्चातको मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउन सकेको देखिएन । विद्यालयका प्रायः सबै शिक्षकहरु तलिमप्राप्त भए पनि तालिमबाट प्राप्त ज्ञान र सिपको कक्षाकोठामा पूर्ण रुपमा प्रयोग गरेको पाइएन । त्यसै गरी वन्द, हड्ताल तथा राजनीतिक अस्थिरताले विद्यालयको वार्षिक कार्यतालिका अनुसार विद्यालय सञ्चालनमा कठिनाइ भएको पाइयो । अधिकांश स्रोतव्यक्तिहरुमा स्नातकोत्तर तहको शैक्षिक योग्यता र प्राथमिक तहको शिक्षण अनुभवको अभावले पनि स्रोतव्यक्तिको भूमिका अपेक्षित रुपमा प्रभावकारी नभएर प्राथमिक विद्यालयहरुको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा सुधार नभएको देखिन्छ ।

स्रोतव्यक्तिको नियुक्तिलाई शिक्षा आयोग मार्फत स्पष्ट र पारदर्शी प्रक्रियाद्वारा सम्पन्न गर्नुपर्ने देखिन्छ । स्रोतव्यक्तिहरुको छनोट गर्दा स्नातकोत्तर शैक्षिक योग्यता र प्राथमिक तहको समेत शिक्षण अनुभव प्राप्त व्यक्तिलाई मात्र आवेदन गर्ने अवसर प्रदान गर्नुपर्ने देखिन्छ । नियुक्ति पाएका स्रोतव्यक्तिलाई शिक्षा मन्त्रालयबाटै पर्याप्त तालिम,

आर्थिक सुविधा, स्रोतकेन्द्र कार्यालयमा एक सहयोगी कर्मचारीका साथै अधिकारको समेत प्रत्यायोजन गरिनु पर्छ । स्रोत व्यक्तिले जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा बुझाएका प्रतिवेदनहरुलाई तत्काल जिल्ला शिक्षा कार्यालय मार्फत कार्यान्वयन गर्ने र उनीहरुलाई कार्य सम्पादनको आधारमा सरुवा, बढुवा, दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने प्रक्रिया आरम्भ गर्नुपर्ने देखिन्छ । स्रोतव्यक्तिले नै प्रधानाध्यापक र शिक्षकको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था लगायत स्रोतव्यक्ति स्वयंकै सेवा, सुविधा, शर्त र मुल्याङ्कनकै सम्बन्धमा शिक्षा नियमावलीमा स्पष्ट रुपमा उल्लेख गरिनुपर्छ ।

विषय सूचि

	सिफारिस पत्र	i
	स्वीकृति पत्र	ii
	प्राक्कथन	iii
	शोधसार	iv
	विषय सूचि	vi
	तालिका सूचि	viii
	चित्र सूचि	ix

परिच्छेद एक : परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	३
१.३	अध्ययनको औचित्य	४
१.४	अध्ययनका उद्देश्यहरु	४
१.५	अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	५
१.६	अध्ययनको परिसीमा	५
१.७	सम्बन्धित शब्दावलीको परिभाषा	६

परिच्छेद दुई : पूर्व साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका

२.१	पूर्व साहित्यको पुनरावलोकन	८
२.२	अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१२
२.३	शैक्षिक उपादेयता	१५

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१	अनुसन्धान ढाँचा	१७
३.२	तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया	१७
	३.२.१ जनसंख्या	१७
	३.२.२ नमुनाको आकार	१७
	३.२.३ नमुना छनोट विधि	१८

३.२.४	नमुना छनोटको आधार	१८
३.३	अनुसन्धानका साधनहरु	१८
३.४	तथ्याङ्कको स्रोत	१९
३.५	तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया	२०

परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण

४.१	शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप प्रवर्द्धनका लागि स्रोतव्यक्तिको योगदान	२१
४.१.१	झापा जिल्लाका स्रोतकेन्द्र र स्रोतव्यक्तिको पदपूर्ति	२१
४.१.२	स्रोतव्यक्तिहरुको शैक्षिक योग्यता र शिक्षण अनुभव	२२
४.१.३	एक शैक्षिक सत्र (२०६७) भरिमा स्रोतव्यक्तिबाट भएको विद्यालय सुपरिवेक्षण	२३
४.१.४	स्रोतकेन्द्रमा सम्पन्न हुने बैठकहरु	२४
४.१.५	स्रोतकेन्द्रमा सम्पन्न बैठकहरुको निर्णयको स्वरुप	२५
४.१.६	स्रोत केन्द्रमा सम्पन्न हुने शिक्षक तालिमहरुको स्वरुप	२८
४.१.७	स्रोतव्यक्तिले कक्षा अवलोकन पश्चात शिक्षकसँग गरेको छलफलको अवस्था	२९
४.१.८	स्रोतव्यक्तिद्वारा गरिने विद्यालय सुपरिवेक्षणले विद्यालयमा पारेको प्रभाव	३०
४.१.९	शिक्षकहरुको कक्षा शिक्षणको अवस्था	३२
४.२	स्रोतव्यक्तिका पेशागत समस्याहरु	३७
४.३	स्रोतव्यक्तिका पेशागत क्षमता अभिवृद्धिका उपायहरु	४३

परिच्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरु

५.१	प्राप्ति	४८
५.२	निष्कर्ष	५०
५.३	सुझावहरु	५१

सन्दर्भ सामग्री

अनुसूचिहरु

तालिका सूचि

तालिका १	झापा जिल्लाका स्रोतकेन्द्र र स्रोतव्यक्तिको पदपूर्ति विवरण	२२
तालिका २	स्रोतव्यक्तिहरुको शैक्षिक योग्यता र शिक्षण अनुभव विवरण	२२
तालिका ३	शैक्षिक सत्र २०६७ भरिमा विद्यालय सुपरिवेक्षणको अवस्था	२३
तालिका ४	स्रोतकेन्द्रमा सम्पन्न हुने बैठकहरु सम्बन्धी विवरण	२४
तालिका ५	बैठकका निर्णयहरुको स्वरुप सम्बन्धी विवरण	२५
तालिका ६	स्रोत केन्द्रमा सम्पन्न हुने शिक्षक तालिमहरुको स्वरुप	२८
तालिका ७	स्रोतव्यक्तिले कक्षा अवलोकन पश्चात शिक्षकसँग गरेको छलफल सम्बन्धी विवरण	२९
तालिका ८	स्रोतव्यक्तिद्वारा गरिने विद्यालय सुपरिवेक्षणले विद्यालयमा पारेको प्रभाव	३०
तालिका ९	कक्षा शिक्षणको स्तर र अवस्था विवरण	३३
तालिका १०	स्रोतव्यक्तिले भोग्नुपरेका पेशागत समस्याहरु	३८
तालिका ११	सुपरिवेक्षणका क्रममा देखिएका समस्याहरु समाधान गर्ने उपायहरु	४४

चित्र सूचि

स्तम्भचित्र १	प्रधानाध्यापक बैठकका निर्णयहरुको स्वरुप	२६
स्तम्भचित्र २	शुक्रवारे बैठकका निर्णयहरुको स्वरुप	२७
स्तम्भचित्र ३	स्रोतकेन्द्र व्यवस्थापन समिति बैठकका निर्णयहरुको स्वरुप	२७
स्तम्भचित्र ४	सुपरिवेक्षणले विद्यालयमा पारेको प्रभाव	३२